

УДК 94 (100)
I – 90

*Затверджено до друку вченими радами ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 9 від 28 грудня 2023 р.)
та Інституту історії України НАН України (протокол № 9 від 21 грудня 2023 р.)*

Упорядники:

Степан ВІДНЯНСЬКИЙ, Петро ВОЗНЮК, Денис ІВАНОВ, Віктор ЛУЩАК,
Андрій МАРТИНОВ, Володимир РОЗУМЮК,
Вікторія СОЛОШЕНКО, Василь ТКАЧЕНКО

Відповідальний редактор

Василь ТКАЧЕНКО

Редактор

Вікторія СОЛОШЕНКО

I – 90 **Historia localis. Historia globalis. Студії на пошану Андрія Кудряченка:** відпов. ред. Василь Ткаченко; упоряд. Степан Віднянський, Петро Вознюк, Денис Іванов, Віктор Луцкак, Андрій Мартинов, Володимир Розумюк, Вікторія Солошенко, Василь Ткаченко. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», Інститут історії України Національної академії наук України, 2024. 952 с.

ISBN 978-617-14-0206-5

У ювілейному виданні публікуються статті, згруповані за проблемно-тематичними рубриками, які присвячені віхам вітчизняної історії, міжнародним процесам та проблемам безпеки, російсько-українським взаєминам, періоду відсічі широкомасштабної агресії Росії, сучасним світовим тенденціям.

Для науковців, викладачів, студентів та усіх, хто вивчає вітчизняну та всесвітню історію.

УДК 94 (100)

ISBN 978-617-14-0206-5

- © Автори статей, 2024
- © Державна установа «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2024
- © Інститут історії України Національної академії наук України, 2024

Олександр ШМОРГУН

СИСТЕМНА КРИЗА СУЧАСНОГО ГЛОБАЛІЗМУ: ПРОБЛЕМА ПОШУКУ ВСЕСВІТНЬО-ІСТОРИЧНОЇ АЛЬТЕРНАТИВИ

Монетарна утопія

Як відомо, закономірний крах СРСР і перемога в процесі холодної війни Заходу над тоталітарної «імперією зла» породили усталений стереотип щодо безальтернативності подальшого безкризового розвитку людства на засадах новітнього ліберального капіталізму. На тлі цієї переможної ейфорії в ЗМІ виникла, вигадана Ф. Фукуямою та С. Гантінгтоном, надзвичайно популярна у перше десятиліття існування новоствореної української держави «теорія хвиль демократії», згідно з якою проголошувалось неминуче настання «кінця історії», що начебто проявиться уже найближчим часом, коли практично по всій планеті прокотиться цунамі західних цінностей та відбудеться розповсюдження суспільного ладу особливого неоліберального стибу. Одночасно головним рушієм глобального інноваційного економічного розвитку повинна була стати «економіка послуг», «четвертий сектор», «віртуальна економіка», «глобальний фінансизм», завдяки якому отримання додаткової вартості вже буде відбуватися за рахунок переважно прирощення не промислового, а фінансового капіталу.

Втім, в реальності прогнозований стрімкий розвиток нових фінансових інструментів, що виникли на основі «системи електронних грошей» і дозволяли практично безмежно нарощувати спекуляції цінними паперами, незабаром призвів до протилежних декларованим наслідків: вартість різноманітних цінних паперів, які все більш опосередковано відображали процеси, що відбувались у сукупному світовому виробничому процесі, почала все більше перевищувала реальну ціну виробленого сукупного світового продукту послуг, що неминуче призвело до виникнення величезних «фінансових пірамід».

Як закономірний наслідок подібних глобальних невідповідностей між ринком цінних паперів і ринком реально створених товарів уже наприкінці 90-х років минулого століття спочатку відбулось обрушення новоствореної системи інтернет-мереж (доткомів), а потім економічна криза глобального масштабу. А невдовзі новий виток глобальної закредитованості призвів до чергового світового дефолту 2008 р., за якого сталось «випаровування» трильйонів доларів акціонерного капіталу. Крах неоліберальної моделі глобального економічного розвитку був настільки очевидним, що уже на початку

«нульових» навіть один з найбільш успішних спекулянтів на світовому фінансовому ринку Дж. Сорос, який ще донедавна в однойменній книзі прославляв «алхімію фінансів», був вимушений констатувати повний провал власного ультраліберального монетаристського проекту «відкритого суспільства», про що свідчила сама назва його нової роботи «Криза світового капіталізму. Відкрите суспільство у небезпеці».

Всі ці деструктивні явища світового масштабу, що явно не вписувались у попередні прогресистські передбачення, потребували пояснення і пошуків інших варіантів подальшого розвитку людства.

Від націоналізму до космополітизму

Одним із таких західних аналітиків-глобалістів, який поставив перед собою завдання суттєво скоригувати модель глобального переходу людства до переважно безконфліктного стану, що буде досягнутий на ґрунті його транснаціоналізації, став знаний авторитет у царині свого роду соціології історії Ю. Габермас. Отож, спробую у стислому вигляді викласти розлогу концепцію постанціонального глобалізму, викладену знаним німецьким професором у його кризі «Розколотий захід»¹.

В цілому декларуючи свою прихильність до концепції неоліберального глобалізму і залишаючи в силі саму ідею кінця всієї попередньої всесвітньої історії, що відбувалась у вигляді нескінченних соціальних катастроф, він зробив спробу, шляхом поступової імплантації в суспільну свідомість кантівського просвітницького імперативу вічного миру, розробити модель більш повільного і тривалого переходу від національної держави до стану неоліберальної бездержавності у порівнянні з форсованим варіантом «третьої хвилі демократизації». За задумом новоспеченого футуролога подібний підхід передбачає, як мінімум, три етапи своєїрідної «денаціоналізації» людства. Спочатку здійснюється перехід від національної ідентичності в межах суверенної держави до ідентифікації позанаціональної та позадержавної форми регіонального (загальноєвропейського) громадянства нового типу, а вже потім від регіональних форм самоідентифікації відбувається, за визначенням автора, створення глобальних правових «постнаціональних» інститутів. Причому сам Ю. Габермас, який вважає, що в теоретичних побудовах він спирається на об'єктивну логіку розвитку всесвітньої історії, переконаний: тільки запропонований ним шлях подальшого глобального розвитку дозволить забезпечити вирішення всіх нинішніх загальнопланетарних проблем.

За цим передбаченням, подібно до того, як в процесі становлення класичного капіталізму та формування національного ринку і режиму вільної конкуренції, передбачало неминуче знищення будь-яких феодальних бар'єрів і консолідації розрізнених за мовними і традиційно-культурними особливостями просторово-локальних субетносів у єдину спільноту, представники якої ідентифікували себе як громадяни єдиної держави, аналогічне формування глобального ринку з необхідністю призведе до транснаціоналізації всього суспільного життя, переростання національних кордонів, і, як колись зникли автаркічні середньовічні феоди, врешті-решт, відбудеться відмирання сучасної нації-держави.

1 Habermas J. Der Gespaltene Westen Suhrkamp. Frankfurt: Edition Suhrkamp, 2004. 192 S.

Оскільки ж можливості національних держав залишатись більш-менш самостійними за умови нинішньої глобалізації неминуче зменшуються (що стосується навіть так званих супердержав), на думку дослідника, одночасно з все більшою інтегрованістю у глобальний економічний простір і підпорядковуючись продиктованим на наднаціональному рівні «правилам гри», відбувається процес делегування багатьох функцій традиційної держави міжнародним центрам економічного і політичного впливу, а, значить, і зникають можливості проводити незгоджену «нагорі» самостійну ефективну внутрішню соціально орієнтовану економічну політику.

Своєю чергою, як вважає Ю. Габермас, саме завдяки виникненню по суті космополітичних форм позадержавної комунікації, побудованої на активному формуванні наднаціональних ідентичностей (спочатку регіональних – становлення уявлення про себе як про «європейську людину», а потім і «людину світу») буцімто стає можливими і правове розв'язання, знов-таки, на глобальному рівні будь-яких взаємних індивідуальних та групових непорозумінь. Подібне запобігання переростанню різноманітних геополітичних незгодженостей та взаємних претензій у збройні конфлікти якраз реалізується завдяки особливій формі універсальної толерантності, яка по ідеї повинна досягатися завдяки тими самими «дискурсивними комунікативними практиками», які в межах «теорії комунікативної дії» сам Ю. Габермас на загальносоціологічному рівні розробляє протягом багатьох років.

Йдеться про особливу форму «зближення позицій» у баченні будь-якої проблеми, яка реалізується завдяки постійній відкритості сторін до діалогу, готовності «піти назустріч» своєму не стільки опоненту, скільки зацікавленому співучаснику у реалізації спільної справи досягнення всезагальної злагоди. Причому автор теорії комунікативної дії сам визнає, що відповідний механізм позадержавного порозуміння на різних щаблях геополітичної вертикалі дуже близький до взаємного пошуку міждержавного компромісу і максимального врахування взаємних інтересів, який передбачений правилами вступу та перебування у ВТО.

Особливо ж важливо зазначити, що подібна можливість нового типу єднання в межах глобальної бездержавної громадянської спільноти на засадах подолання на глобальному рівні національних бар'єрів, за Ю. Габермасом, повинна забезпечити створення на всепланетарному рівні моральну світоглядну основу для формування єдиного позадержавного правового поля, завдяки якому і буде досягнуто припинення будь-яких воєнних конфліктів. Причому подібне світорозуміння виникатиме лише за умови виходу світорозуміння всіх і кожного жителя планети за межі національної свідомості з обов'язковою і нездоланною конфліктністю та взаємними претензіями, породженими нездоланим антагонізмом на національному рівні.

Відхилення від «генеральної лінії»

Втім, на перший погляд, Ю. Габермас намагається бути максимально об'єктивним: він вимушений визнати, що навіть післявоєнне становлення того, що як йому здається, приведе до суцільно безнаціонального світу, завдяки якому начебто стане можливо нарешті подолати головні небезпеки, що загрожують людству і, насамперед, можливість виникнення нових війн спричиненими конфліктами на національному

ґрунті, неодноразово сильно уповільнювалось. Це начебто було обумовлено живучістю негативного тренду архаїзації і примітивізації суспільного життя, тимчасовим гальмуванням темпів суспільного поступу, що, хоча і затухаючи, інерційно продовжують діяти по сьогоднішній день.

Першою такою спробою відхилити всесвітню історію від шляху магістрального розвитку була війна в Кореї, що цілком могла перерости у нову світову бійню вже із застосуванням ядерної зброї. Втім, і після цього широкомасштабного збройного інциденту на тлі холодної війни також виникали численні геополітичні кризи і навіть воєнні конфлікти, викликані протистоянням двох супердержав. Як наслідок, одночасно з всесвітньо-комуністичними амбіціями СРСР посилювались гегемоністські претензії США, пов'язані зі спокуюю одночасно з реалізацію взятої на себе ролі запровадження західних демократичних цінностей у світовому масштабі одночасно використати свій економічний і воєнний потенціал та статус єдиної супердержави, що залишилась на планеті, здобувши перемогу у холодній війні, для ще більшого посилення власної економічної могутності, зокрема, взявши під свій контроль найбільші світові запаси високоякісної близькосхідної нафти (причому потрібно визнати, що багато західних дослідників, в тому числі і європейських, вже пов'язували першу антиіракську війну в Персидському заливі саме з цими претензіями).

У цьому ж ключі не можна не згадати і війну в Югославії, яка, по-перше виникла саме на етнокстремістському ґрунті, а по-друге також не в останню чергу була інспірована позицією і поведінкою всього євроатлантичного блоку НАТО на чолі із США. Також дещо «сплутав карти» для настання остаточного глобалістського тріумфу крах неоколоніальної системи і потужний процес націотворення у 60-ті роки минулого століття, а потім «парад суверенітетів» – оголошення колишніми радянськими республіками статусу державної незалежності.

Втім, на думку розробника кантівського проекту вічного миру, за сучасних умов, попри всі ці відхилення від магістрального шляху людського поступу, реалізація проекту, який можна було сформулювати як «мир в обмін на суверенітет», продовжується в динамічному режимі. Яскраве свідчення цього – формування нових економічних та громадянських інституцій, таких як СОТ, ГАТТ, СБПР, МВФ, покликаних здійснювати контроль регулювання і врегулювання всіх можливих відхилень від «нового курсу» на глобальному позадержавному рівні, згідно з таким підходом свідчить про процес інституалізації нової моделі глобального управління.

Крім того, попри явну недостатність повноважень ООН в своїх працях, написаних у 90-ті та на початку 2000-х років, Ю. Габермас висловлює впевненість в тому, що в подальшому відбуватиметься процес підвищення ефективності цієї організації в координації міжнародного життя, а також висловлює пропозиції щодо подальшого вдосконалення її діяльності, зокрема пропонує створення при ООН особливого міжнародного Трибуналу і надання йому права втручання у внутрішні справи будь-якої держави за рішенням Ради Безпеки. Крім того, співець «супранационального» людства підкреслює необхідність всіляко посилювати вже існуючу тенденцію до трансформації Статуту ООН у повноцінну світову Конституцію. В його розумінні тут йдеться про якийсь загальнолюдський Основний Закон, який на добровільних

засадах погодяться виконувати вже не уряди окремих країн, а окремі громадяни, які остаточно втратять національну ідентичність і переймуться тим самим особливим суцільно космополітичним «конституційним патріотизмом».

Європейський локомотив глобалізму

Також Ю. Габермас переконаний у позитивності процесу свідомого створення якраз на початку 90-х років безпрецедентного у світовій історії політичного та економічного Європейського Союзу, покликаного стати взірцем регіональних геополітичних та гео економічних союзів. Як відомо, ідея створення подібних регіональних і континентальних політичних центрів справді набула великої популярності у перше десятиліття XXI ст., зокрема, висувались проекти їх в Північній і Південній Америці – згадаймо вже забуту ідею NAFTA – на Близькому Сході і навіть в Африці. Всі вони, в межах неоліберального курсу, розглядаються Ю. Габермасом в якості своєрідної проміжної ланки переходу від класичної нації-держави до не просто глобального ринкового простору, що функціонує в режимі самоорганізації, а особливої правової державності «поза державою», що буде являти собою сукупність системно взаємопов'язаних інститутів всесвітнього громадянського суспільства. Причому зрозуміло, що взірцем для наслідування і водночас експериментальним полігоном для реалізації і відшліфування всіх описаних механізмів повинен був стати Євросоюз.

Подібні передбачення виникли не на пустому місці: на початку XXI ст., на тлі євроінтеграційної ейфорії, навіть постійно лунали прогнози щодо здатності майбутнього Євросоюзу стати чи не першою в світі економічною потугою, потіснивши з п'єдесталу світового економічного лідера – США².

Сам же Ю. Габермас, формулюючи свій проект об'єднаної Європи виходить з того, що держави-члени ЄС в кінцевому підсумку повинні трансформуватись у безнаціональні структури із символічними кордонами за подобою проекту початку XX ст., який отримав відповідну назву Сполучених Штатів. При цьому німецький «проектант» формулює декілька аргументів на користь того, що саме Європа, яка першою продемонструвала готовність до створення в кінцевому підсумку позадержавного об'єднання, покликана стати головною рушійною силою подібного типу глобалізації (зрозуміло, залишаючись при цьому в складі євроатлантичної спільноти).

Насамперед це, мовляв, обумовлено тим, що головний з локомотивів європейської економіки та найбільш активних ініціаторів створення Євросоюзу – Німеччина, в історичній пам'яті народу якої найбільшою мірою збереглись згадки про страшні наслідки для самих німців катастрофи пережитої під час Другої світової війни, головним винуватцем яких став нацизм, ментально найбільшою мірою орієнтована на ідею подальшого позанаціонального розвитку як головної передумови забезпечення тепер уже глобального мирного співіснування.

Водночас наш ідеолог тотального пацифізму визнає, що в межах нинішньої Європи, як в чомусь справді «Старого Світу», існують і певні перешкоди для швидкої інтеграції на позанаціональному ґрунті. Йдеться про те, що саме на європейському континенті, на відміну від тих же США, в силу певних конкретно-історичних тра-

2 Leonard M. Why Europe Will Run the 21st Century. London: PublicAffairs, 2006. 170 p.

дицій державного патерналізму з його зрівняльно-соціалістичними установками на дотримання соціальної справедливості, затвердилась найбільш еталонна модель так званої соціальної держави, в якій за рахунок перерозподілу прогресивного податку не допускається надто велика поляризація доходів.

Крім того, соціал-демократи, які довгий час займали провідні позиції, часто нарікають на те, що на тлі зростання безробіття, обумовленого вже не просто автоматизацією, а роботизацією багатьох виробничих процесів і навіть відмиранням традиційних галузей виробництва, одночасно стає все більш очевидним, що процес глобалізації різко зменшує можливості національної держави виконувати свої обов'язки перед громадянами в колишньому обсязі. Адже все більша відкритість національних економік, яка за рахунок міжнародного поділу праці сприяє їх ефективності, конкурентоздатності, водночас збільшує рівень залежності національних економік від зовнішньоекономічної кон'юнктури і лібералізації суспільного життя, суттєво зменшує можливості національних урядів забезпечувати соціальний захист своїх громадян. Оскільки ж саме соціал-демократи в Європі довгий час були прихильниками концепції соціальної держави, саме вони є чи не найбільшими євроскептиками.

Також Ю. Габермас зазначає, що оскільки вся попередня історія Європи, сповнена жорстоких міждержавних конфліктів та переділів території, не сприяє взаємній довірі. Як наслідок, частина членів ЄС із регіону Південно-Східної Європи проявляють відверті побоювання, що країни лідери – Франція та Німеччина – використовують створення Євросоюзу у своїх власних національних, насамперед економічних інтересах, внаслідок чого інші члени ЄС не отримують рівноправного статусу і залишаються на узбіччі соціально-економічного розвитку.

Втім, ідеолог подолання заходом нинішнього стану розколотості на ґрунті протистояння націоналізму і глобалізму переконаний, що у людства, якщо воно хоче гармонізувати своє існування, просто не має іншого виходу, як задля подолання деформацій, породжених вже самим прискоренням темпів глобалізації, вийти на наднаціональний рівень. Адже, на думку німецького дослідника, проблеми подібного масштабу вже не можуть вирішуватись на національному рівні. І саме тому гідний цивілізованої людини рівень і якість життя повинні забезпечуватись на наддержавному рівні відповідними міжнародними організаціями, які слідкують за загальносвітовим рівнем охорони здоров'я, підтриманням відповідних екологічних стандартів, права на вільне пересування за межами власних національних кордонів, необмежений доступ до інформації, захисту від міжнародної організованої злочинності, одним словом всього того, що стало пов'язуватись із сферою соціальних послуг на сучасному рівні соціально-економічного розвитку, коли в розвинених країнах була в принципі вирішена продовольча проблема.

Нарешті, на думку автора «Розколотого Заходу» дуже важливо врахувати, що оскільки в силу історичних обставин, а саме – стрімко наростаючого масштабу еміграційних потоків до Європи представників фактично несумісної з європейською етнічної культури і переважно ісламського віросповідання, єдиний найбільш ефективний спосіб уникнути заворушень на національному ґрунті і забезпечити проголошений режим толерантності та мультикультуралізму – відмовитись від національної

ідентичності на користь так званої загальноєвропейської, а у перспективі і загальносвітової ідентичності.

Рискання на глобальному курсі

Проте, вже на початку ХХІ ст. карколомними темпами почали відбуватись геополітичні зрушення, які ще більшою мірою не вписувались у габермасівські намагання удосконалити пацифістський проект подальшої глобалізації в суто еволюційному режимі. Йдеться про події 11 вересня 2001 р. у США, коли відбулась серія терористичних атак ісламістської організації «Аль-Каїда» проти мирного населення Америки, і президент цієї країни Дж. Буш-молодший проголосив курс на «боротьбу зі світовим тероризмом», що виник на засадах ісламського фундаменталізму. Безпосереднім наслідком реалізації цієї стратегії стали американські військові операції проти Іраку та Афганістану, державний переворот у Лівії, накладання «убивчих» санкцій на Іран.

Практично одночасно з поверненням США до ролі «світового поліцейського» розпочався бурхливий, вражаючий своїми темпами, розвиток Китаю, який здавалося б, почав реально претендувати на статус нового лідера світового економічного розвитку (у 1992 і 1993 приріст ВВП становив безпрецедентні 13%). Як свого роду ідеологічна реакція на цей феномен, спочатку у 1993 р. виходить стаття класика сучасної цивілізаційної типології С. Гантінгтона з поки що запитальною назвою «Зіткнення цивілізацій?», а уже 1996 р. з'являється знаменита книга «Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку», в якій блискавично відмовившись від свого статусу одного з творців разом з Ф. Фукуямою, хвиль демократії, цей автор безапеляційно оцінює ще донедавна оспіваний ним постіндустріалізм західного взірця зовсім не як вище благо, а навпаки, головну системну ваду сучасного західного світу, підкреслюючи, що нинішній Захід неминуче програє Сходу саме тому, що він втратив свої традиційні засоби консолідації, в основі яких перебувають релігійні цінності.

До того ж, побачивши, що США можуть хибити і не досягати очікуваного успіху у своїх спробах впроваджувати західну демократію війсьним шляхом, різко посилили свої імперські неоколоніальні претензії не тільки Червоний Дракон, а неоімперська Росія (згадаймо «мюнхенську» провокативну промову В. Путіна 2007 року).

Не забуваймо і того, що практично одночасно на референдумах у Франції та Нідерландах було провалено ратифікацію Європейської конституції, на передній план західної геополітики вийшли ідеї, явно альтернативні до описаних вище глобалістських підходів Ю. Габермаса.

У якості безпосередньої реакції на всі ці процеси остаточного розвалу попередніх неоліберальних утопій і переходу в режим зловісних антиутопій, в західній прогностичній аналітиці починається те, що можна назвати антиліберальним консервативним поворотом вже навіть не в дусі традиційної реалполітики, а, можна сказати, «реалгеополітики». Під виглядом все того ж розповсюдження західних цінностей фактично почало відбуватись нав'язування американських неоімперських інтересів всьому світу, причому в тому числі і силовим шляхом. Достатньо згадати в цьому контексті знамениту книгу З. Бжезинського «Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи», в якій він констатує, що після закінчення холодної війни

перед Сполученим Штатами постало завдання поєднання всезагальних демократичних цінностей «з імперативом збереження американської сили в осередді світових справ». Цей відомий прихильник так званого політичного реалізму прогнозує короткостроковість тогочасного відносно мирного стану і закликає Америку скористатись вузькою історичною можливістю» для активного втручання у справи світу з одночасним приділенням особливої уваги «міжнародній геополітичній стабільності».

У більш пізній роботі 2004 р. з багатозначною назвою «Вибір. Глобальне панування чи глобальне лідерство» З. Бжезинський, на противагу Ю. Габермасу, навіть пише про те, що глобалізація лише посилює статус США як єдиної наддержави, яка має повне право використовувати цей процес в інтересах власної національної держави, що у разі потреби уповноважена діяти в обхід міжнародних дозволів.

Втім, незважаючи на всі ці, здавалося б, незаперечні спростування його доктрини безконфліктного майбутнього людства, Ю. Габермас і не думав відмовлятися від своїх ідей. Вищезгадану альтернативу неоімперського глобалізму Ю. Габермас вважає не просто стратегічно безперспективною, а й цілковито згубною для майбутнього людства. Міжнародну політику американської адміністрації, очолюваної президентом Дж. Бушем-молодшим, він називає не інакше, як «гегемоніальний лібералізм». Причому не можна сказати, що всі ці звинувачення цілковито безпідставні. Адже, як згодом з'ясувалось, американці справді, послуговуючись неперевіреною або навіть ними ж інспірованою, інформацією щодо буцімто наявності у Іраку центрів створення ядерної і хімічної зброї, розпочали свої «акції відплати» у боротьбі зі світовим тероризмом в односторонньому порядку, демонстративно ігноруючи всі процедури і механізми дозволу на миротворчі операції, запроваджені на рівні ООН.

Не можна назвати і цілковито безпідставними закиди багатьох, в тому числі й європейських політиків вищого рівня, стосовно того, що справжньою метою першої і другої «Бурь в пустелі» було не що інше, як встановлення американського контролю над процесом нафтовидобутку Близького Сходу.

А крім того, «яструби» в США особливо не приховували своїх намірів під виглядом економічної та політичної демократизації пострадянського простору, спираючись на насажені маріонеткові політичні режими в колишніх радянських республіках, за вже апробованою схемою тотальної лібералізації економіки отримати законну контрибуцію за перемогу над «імперією зла» у холодній війні.

Нарешті, має під собою серйозні підстави і розповсюджене твердження про те, що сам фундаменталістський екстремізм значною мірою є неадекватною зворотною реакцією на той самий американський і ширше – західний неоколоніальний гегемонізм, який весь прикривається «овечою шкурою» універсальних загальнолюдських цінностей.

Всі ці аргументи у різній формі Ю. Габермас неодноразово наводить в різних місцях свого «Розколотого Заходу» та інших публікацій. Отже, не дивно, що враховуючи той факт, що перемоги США над «віссю зла» багато в чому дійсно виявились пірровими і призвели до ще більшої дестабілізації ситуації на Близькому Сході, не тільки головний біржовий спекулянт планети Дж. Сорос у книзі «Мильна бульбашка американської переваги. На що потрібно спрямувати американської переваги», а й сам прихильник,

по-суті, неоімперського геополітичного гегемонізму, З. Бжезинський у наступній роботі «Ще один шанс. Три президента та криза американської наддержави», піддали політику воєнної окупації території обох президентів Бушів нищівній критиці.

Уявні витоки консервативного розвороту

Отже, в момент написання основних праць із політики неоглобалізму на початку двохтисячних Ю. Габермас продовжує залишатись переконаним в тому, що в даному випадку має місце лише чергова тимчасова поступка архаїці всесвітньої історії, чи не останній рецидив застарілої хвороби «патерналістського» агресивного націонал-екстремізму, який все одно невдовзі буде подолано, і що тільки запропонований ним проект, в основі якого перебуває кантівська установка на досягнення вічного миру шляхом послідовної транснаціоналізації, дозволяє успішно подолати всі існуючі деструкції та воєнні конфлікти. Переконаний ідеолог «постнаціоналізму» прогнозує, що всі спроби будувати світ на засадах міжнаціональної ворожнечі уже в найближчий час дискредитують себе в очах саме європейської спільноти, що, своєю чергою, буде максимально сприяти її подальшій консолідації і допоможе успішно подолати кризу, викликану блокуванням проекту Євроконституції.

Але в чому ж полягає головна причина всіх цих екстремістських відхилень від курсу на космополітичний довічний мир і злагоду? З цього приводу Ю. Габермас дає своє, на перший погляд, обґрунтоване пояснення. При цьому він спирається на висновки, отримані внаслідок досліджень, які започаткував видатний історик Е. Гобсбаум зі своїми колегами у книзі «Винайдення традиції», а продовжили такі відомі дослідники як Е. Гелнер («Нації і націоналізм»), Е. Кедурі («Націоналізм»), Б. Андерсон («Уявлені спільноти. Міркування щодо походження і поширення націоналізму»). Всі ці автори, проаналізувавши систему цінностей, яка надихала масову патріотичну мотивацію часів «Весни народів», розробили концепцію, яка отримала назву уявлених або уявних спільнот. В процесі цього дослідження було встановлено, що насправді посилення націоналізму, який в цю історичну епоху набув форми особливого гранично емоційно забарвленого культу беззавітної любові до території свого проживання, так званого соціального почуття, яке проявлялось навіть у готовності до самопожертви заради захисту Батьківщини у збройній боротьбі.

Але, на думку всіх цих дослідників і самого Ю. Габермаса, ця форма колективної самоідентифікації, яка отримала назву новітнього патріотизму, зовсім не була якось обумовленою реальними об'єктивними тенденціями розвитку історії. Більше того, всі перераховані вище творці концепції уявлених спільнот, які перебувають на позиціях, однаково притаманного марксизму та лібералізму, економічного детермінізму, в цілому ставляться до цього історичного феномену негативно.

Е. Гобсбаум вважає, що в даному випадку йдеться про намагання недорозвинених за середніх віків етносів самоствердитись шляхом вигадування якомога більш давнього героїчного та естетично привабливого минулого, що фактично гальмує їх індустріальний розвиток. Цей історичний комплекс меншовартості можна пояснити тим, що за умов практичної відсутності у багатьох новостворених європейських націй історичної традиції існування у якості суверенної держави (йдеться про Італію,

Німеччину, країни Північної та Східно-Центральної Європи) місцеві еліти намагались насамперед за рахунок так званого винайдення традиції довести право свого народу на державний статус шляхом створення в очах власних громадян та іноземців уявлення про глибоку стародавність політичних і культурних інституцій і можливості самоідентифікації на цьому ґрунті.

З метою формування подібної мотивації представники найбільш освіченої верстви новоствореної держави і вдавались до фактично фальсифікації історії шляхом вигадання цілої низки традицій, свят, ритуалів, знаменних дат, а також етнографічних відмінностей: підроблених під старовину народних костюмів, пісенних творів, буцімто старовинних танків, навіть поширення вгаданих усних легенд і сказань, виготовлення псевдоісторичних документів, які б засвідчили стародавність походження даної етнічної спільноти і її життєздатності.

В цьому ж контексті інший промарксистський історик Б. Андерсон, полемізуючи з Е. Гелнером, який відстоював тезу про те, що в даному випадку має місце цілком свідомо «фабрикація», «фальшування» минулого, говорить щире фантазійне творення елітою свого роду міфологічного забобону, схожого на невротичне марення своєю величчю. Втім, в обох випадках наслідки подібних анімістичних вправ оцінюються як виключно реакційні³.

Водночас, згадуваний Е. Кедурі взагалі вважає націоналізм, що виник у Новий час випадковим винаходом письменників, продуктом їх довільної писанини, що суцільно суперечить закономірностям розвитку буржуазного суспільства, в якому не має жодної потреби в націоналістичній ідеології⁴.

Найбільш близька автору теорії комунікації позиція, що її відстоює Е. Гобсбаум, згідно з якою масове почуття любові до чогось не існуючого, але такого, що згуртовує строкатість різних соціальних груп на основі сприйняття явленої одушевленої істоти – Вітчизни, до якої сформувалось надцінне ставлення, в єдине національне ціле, було штучно викликане пануючими на той час елітами заради додаткової консолідації розрізнених за феодалних часів субетносів, які нерідко розмовляли на різних діалектах.

Одночасно Е. Гелнер, намагаючись зайняти помірковану позицію між крайнощами, а саме твердженнями щодо необхідності або випадковості виникнення модерного націоналізму, робить своєрідну підказку Ю. Габермасу. Оскільки головним мотивом націоналістів буцімто є прагнення не допустити чужинців до керівництва своєю державою, задля припинення цієї ворожнечі на національному ґрунті необхідно виходити на наддержавний рівень: «отже, слід мати на увазі, що головне питання націоналізму постає лише у світі, в якому державу сприймають як даність, і воно *не стосується людства в цілому*»⁵.

Що ж до самого Ю. Габермаса, то він цілком в дусі Е. Гобсбаума пише про причини того, чому десь з початку XIX ст. національні еліти почали вдаватися до такого начебто неприродного методу об'єднання громадян як видумування власного минулого, причому робити це за ситуації, коли в цьому, здавалось, не було особливої потреби, адже буржуазний спосіб виробництва, створюючи єдиний національний

3 Андерсон Б. Уявлені спільноти. міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: В-во: Критика, 2001. С. 22–23.

4 Kedouri E. Nationalism. London: Wiley-Blackwell, 1993. 180 p

5 Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм. Київ: Таксон, 2003. С. 203.

ринок, який нищив всі кордони окремих феодалських доменів, і без цього виконував потужну інтегративну функцію. Наслідуючи своїх видатних попередників, він також вважає, що модерний націоналізм виник внаслідок граничної геополітичної нестабільності, що існувала у євроатлантичній спільноті у XVIII–XIX ст., що, своєю чергою, призводила до постійних змін державних кордонів, а, значить, і до перекроювання політичної карти Європи. Внаслідок цього, становлення модерних європейських націй-держав відбувалось за умов неперервної боротьби за територію.

Як відомо, трохи пізніше до цього додалися національно-визвольні війни, які виникали внаслідок намагання державотворчих етносів вирватись з імперського ядра і створити власну державність. Все це лише посилювало загальну нестабільність і навіть руйнівну хаотичність, що панувала в цьому регіоні, безумовно гальмуючи процес становлення європейських держав на нових індустріальних засадах. Саме цією геополітичною невідповідністю загальній стадіально-цивілізаційній спрямованості всевітньої історії і обумовлена, спочатку за Е. Гобсбаумом, а потім і за Ю. Габермасом, нагальна необхідність винаходу та активного застосування нових, позаекономічних методів квазіконсолідації за ситуації ще недостатньо сформованих на засадах ринкової самоорганізації та існування достатньо розрізнених у мовно-культурному різноманітних етнічних утворень.

Ось як німецький соціальний філософ та історіософ формулює цю думку майже за десять років до написання «Розколотого Заходу» у розділі з вельми показовою назвою «Чи є майбутнє у національній державі?»: «Нація або дух народу – перша новоєвропейська форма колективної ідентичності взагалі – забезпечує правничо конституційовану державну форму її культурним субстратом. Це цілком штучне, викликане, серед іншого, і бюрократичними потребами, переплавлення колишньої лояльності в нову національну свідомість історики описують як доволі тривалий процес»⁶.

Більше того, сам факт існування граничної воєнної конфліктності між європейськими державами в момент становлення модерних політичних націй (згадаймо лише людські і матеріальні втрати під час наполеонівських війн, внаслідок яких виникла низка нових європейських держав) потребував від позаетнічної «проміжної» спільноти здатності до патріотизму особливого, гранично мілітаризованого типу. Звідсіля, мовляв, і творення елітами відповідної пропагандистської установки, націленої на культивування самовідданого служіння «уявній спільноті», в тому числі готовності в будь-яку мить стати на її збройний захист і навіть віддати за неї життя.

Але саме з цієї причини Ю. Габермас оцінює любов до Батьківщини виключно негативно, як таку що гальмує процес нормального націотворення на засадах гарантування і дотримання прав і свобод кожного громадянина. «На відміну від республіканських свобод індивідів, незалежність тієї чи іншої окремої нації, яку в разі необхідності доводиться захищати «кров'ю її синів», позначає те місце, де секуляризована держава зберігає несекуляризований залишок колишньої трансценденції. Національна держава, яка веде війну, покладає на власних громадян обов'язок ризикувати життям заради власного колективу»⁷.

6 Хабермас Й. Залучення іншого: Студії з політичної теорії. Львів: Астролябія, 2006. С. 166.

7 Там само. С. 168.

Звідсіля виникає парадоксальна ситуація: згідно з описаною вище версією принципово домодерна общинно-родова спільноти під назвою «народ» за допомогою навіть, можна сказати, дикунських методів руйнівного «воєнного патріотизму» спочатку справді ніби забезпечує необхідний рівень консолідації, що дозволяє проводити націлені у майбутнє прогресивні реформи в напрямку створення правової держави, що надалі буде розвиватися вже на основі промислової економіки і різкого підвищення масового рівня життя. Але уже невдовзі за Ю. Габермасом ця інерція агресивної архаїки в стилі «народної любові» до уявної матері-батьківщини (як відомо, Богиня-мати – головне жіноче божество в більшості міфологій світу) начебто починає вступати у нездоланий антагонізм з просвітницько-раціональними засадами європейського модернізму, який вже ефективно функціонує на основі формування цілком мирної системи міжнародного поділу праці та розвитку світової торгівлі. На перший погляд, на примітивність вказаної форми ідентичності справді «вказує» сам змістовний зв'язок поняття «народ» із стародавнім «родом», а також російським визначення батьківщини як уявної спільноти – «*родина*».

І саме ця потужна по суті, реакційна мотивація, яка виникла внаслідок величезного експерименту інтелектуального не стільки винайдення, скільки вигадування традиції задля національної гуртування на засадах агресивного конфронтаційного ірраціонально-вольового патріотизму, згідно Ю. Габермаса, призвела до тієї колосальної деформації всесвітньої історії, безпосереднім наслідком якої спочатку стало виникнення екстремістських політичних рухів і революційних збройних заворушень, адже заснований на культурі війни націоналізм став головною причиною виникнення не тільки нацистського, а й радянського комуністичного тоталітаризму, з притаманним їм обом загарбницьким імперським шовінізмом. А дещо пізніше, за подібною версією, ця ж конфліктність на національному ґрунті стала причиною Першої і Другої Світових війн, а також війни Холодної, що весь час балансувала, а також балансує і зараз, на межі повного ядерного Апокаліпсису (показово, що і остання книга Е. Гобсбаума так і називається «Вік екстремізму. Коротка історія ХХ століття. 1914–1991»).

Все це пояснює чому Ю. Габермас весь час підкреслює несумісність між народною державою та державою правовою, яка начебто проявляється у повному відокремленні республіканізму, як базової засади модерної державної самоорганізації, від завжди етнічно орієнтованого націоналізму. «Нація має два обличчя... Названа амбівалентність залишається безпечною до того часу, поки космополітичне розуміння нації громадян зберігає перевагу над етноцентристським тлумаченням нації, яка постійно перебуває у стані латентної війни... Своїм історичним успіхом національна держава завдячує тій обставині, що вона замінила зруйновані корпоративні зв'язки ранньомодерного суспільства солідарними зв'язками між громадянами держави»⁸.

Із всіх цих положень вже випливає, здається, науково бездоганний фундаментальний концептуальний висновок, який і робить автор: на ґрунті національної держави, непоправно отруєної дурманом агресивного мілітарного патріотизму, в принципі неможливо побудувати якісно новий світопорядок, який нарешті, фактично з третьої спроби, дозволить забезпечити мир і процвітання на планеті.

8 Там само. С. 168–169.

Подібне висвітлення модерної всесвітньої історії у національно-патріотичному вимірі нарешті пояснює, чому в «Розколотому Заході» Ю. Габермас категорично негативно ставиться і до патріотизму як визначально війовничо деструктивної форми національної консолідації, а також іронізує над пропозицією А. Меркель з'ясувати базові виміри і актуальність модерного патріотизму. Замість цього він пропонує розвивати особливий, раціонально вмотивований і заснований вже на суто правових засадах «конституційний патріотизм». Саме за допомогою подібного вже не почуття, а розуміння майбутній новий світовий порядок постане завдяки цілеспрямованому правовому конструюванню інститутів і конституційних механізмів які б уможливили досягнення порозуміння на основі постійних дискурсивних практик, що відбуватимуться в межах постіндустральної економічної глобалізації на міжнародному рівні. А необхідною передумовою для створення подібного свого роду всесвітнього позадержавного громадянського суспільства якраз має бути досягнення позанаціональної самоідентичності «громадян світу», нерозривно пов'язаного з їх пацифістськими переконаннями.

Спростування неспростовних ілюзій

На перший погляд, габермасівське передбачення стосовно недовговічності стратегії утвердження геополітичного гегемонізму США підтвердилось подальшим історичним ходом подій. Адже справді важко заперечити, що сама Америка, здійснивши свої операції «Буря в пустелі», відверто зав'язла у нескінченних спробах остаточно покласти край не тільки існуванню, а стрімкому розповсюдженню нової фундаменталістської форми ісламського неототалітаризму у фундаменталістській оболонці, який в наш час фактично розпочав хрестовий, точніше осяяний зеленим прапором, похід не просто проти Ізраїлю, а всього євроатлантичного світу.

Своєю чергою, подібна нездатність швидко довести воєнним шляхом збереження західним світом своєї панівної, в усіх сенсах слова, ролі на планеті викликала незадоволення як серед європейських інтелектуалів, так і всередині США. Клану Бушів, представники якого у статусі президентів приймали рішення про початок наземної операції проти Іраку, почали закидати про авантюрність намірів одним махом покінчити зі світовим тероризмом, неправомірність початку воєнних дій без відповідної санкції ООН, нарешті бездоказовість існування у Іраку розвиненої інфраструктури для створення ядерної і хімічної зброї. Тим більше, що геополітичні катастрофи на Близькому Сході, пов'язані з дестабілізацією цього регіону внаслідок воєнного втручання ззовні, посилювали зворотні хвилі зовсім не демократії, а еміграції переважно представників саме ісламського віросповідання на європейський континент.

Принагідно слід зазначити, що не виправдались і всі гантінгтонівські марення щодо неминучого економічного і воєнного лідерства Китаю, побудованого начебто на засадах якогось особливого «конфуціанського капіталізму». Нарешті, на перший погляд, прогноз Ю. Габермаса щодо укріплення самого Євросоюзу як прообразу майбутнього проміжного, до повного бездержавного глобалізму, стану геополітичного структурування людства також почав збуватися. Завдяки Лісабонській угоді щодо принципів функціонування Європейського Союзу, що була підписана 13 грудня

2007 р. (Договір набрав чинності 1 грудня 2009 р.) начебто вдалось оминати підводні камені фактично проваленого проекту Європейської Конституції. А, значить, повернення до еволюційної стратегії формування Євросоюзу в режимі конституційної правової уніфікації також як необхідної передумови остаточно переходу від будь-якого націоналізму до завершеного глобалізму, триває.

Але насправді уже невдовзі ці маніловські ідилічні сподівання були повністю спростовані самим подальшим ходом історичних подій. При цьому негативні чинники, які призводили до двох попередніх недавніх глобальних економічних криз не тільки збереглись, а й посились: продовжуються спроби компенсувати усунення диспропорцій світового господарства за рахунок фінансово-спекулятивної складової – все більшої віртуалізації акціонерного капіталу та кампаній «кількісного пом'якшення», тобто штучного підвищення купівельної спроможності і короточасного підвищення рівня життя переважно золотого мільярду за рахунок додаткових впливань в економіку не забезпеченої товарами і послугами грошової маси.

Не дивно, що продовження загальносвітової економічної рецесії породило вкрай песимістичні настрої серед західних неоліберальних еліт. Зокрема, на конференції в Мюнхені 2022 р., яка відбулась буквально напередодні російської агресії, західні лідери продемонстрували свою, так би мовити, стратегічну безпорадність. Домінуючим настроєм на тій конференції було фактичне визнання власної нездатності розробити системну стратегію запобігання глобальним небезпекам. Про цю розгубленість, знов-таки, свідчить не тільки зміст, а сама назва підсумкового документу: «Змінити хід подій: Відучитися від безпорадності»⁹.

Все це лише активізувало агресивно-імперські зазіхання Китаю і Росії, що внаслідок нездатності подолати кризові явища у власних економіках активно прагнуть винести внутрішню небезпечну соціальну напругу, що почала останнім часом стрімко наростати, назовні, намагаючись вирішити свої економічні проблеми шляхом неоколоніальної експансії і навіть розв'язування агресивних війн.

Водночас прірва між золотим мільярдом та рештою світу продовжує невпинно зростати, повністю підтверджуючи концептуальний висновок, зроблений свого часу автором концепції світсистемного аналізу Е. Валлернстайном про те, що держави «першого ешелону» з метою збереження на свою користь переваг глобального нееквівалентного економічного обміну, нав'язуючи вигідні йому псевдореформи, тим самим у дійсності блокують країнам-аутсайдерам можливість ефективного «наздоганяючого розвитку».

Причому особливий трагізм цієї ситуації полягає в тому, що на цих загальносвітових диспропорціях у рівні життя між Північчю і Півднем сьогодні активно паразитує путінський режим, прагнучі будь-що створити антизахідну коаліцію союзників своєї агресії проти України. Існування об'єктивних витоків подібного протистояння були вимушені констатувати навіть учасники минулорічного Мюнхенського безпекового форуму: підсумкова доповідь цього форуму була названа «Re:vision» (поділ назви на склади очевидно покликаний привернути увагу до не-

9 Turning the Tide. Unlearning Helplessness. Munich Security Report 2022. URL: https://securityconference.org/assets/02_Dokumente/01_Publikationen/MunichSecurityReport2022_TurningtheTide.pdf

однозначності обраного терміну, адже «Revision» одночасно можна перекласти як «огляд», «редакція» і «докорінний перегляд, зміна», тобто ревізія у сенсі зміни існуючого курсу). Причому фактично автори документу під подібними глобальними змінами розуміють необхідність нарешті «захистити ліберально демократичне бачення» і, одночасно, прагнення периферійних країн змінити існуючу систему, насамперед економічних відносин, які вони вважають несправедливою: «Сам факт того, що уряди багатьох країн Африки, Латинської Америки та Азії не захотіли виступити проти агресії Росії, показує, що могутні автократи не самотні у своєму глибокому незадоволенні існуючими міжнародними нормами та інститутами, і що просто захист status quo є недостатнім для ефективного протистояння авторитарним ревізіоністам»¹⁰.

Крім того, з'ясувалось, що ООН, на яку Ю. Габермаса покладав такі великі надії, за ситуації загострення міжнародної обстановки продемонструвала свою повну неідеальність та ціннісно-світоглядну деградацію, а запевнення Ю. Габермаса стосовно того, що запроваджена модель Євросоюзу за рахунок різкого збільшення темпів економічного зростання з часом забезпечить і соціальну рівноправність всіх постійних членів Союзу, також виявились фікцією. В дійсності від запровадження уніфікації економічних правил гри та проведеної під приводом зміни економічної спеціалізації окремих країн ЄС переважно за допомогою їх деіндустріалізації, отримали зиск європейські «економічні важкогабовики» і передусім Німеччина (внаслідок цього описаний Е. Валлернстайном поділ на гегемоністське ядро і регіональну периферію тепер уже відтворився всередині самого Євросоюзу)¹¹.

Нарешті, необхідно визнати, що багато років активно пропагована політика толерантності та мультикультуралізму також зазнала повного краху, поставивши євроатлантичний світ перед реальною перспективою знищення західної цивілізації неототалітарним ісламським фундаменталізмом.

Модернізм патріотичного традиціоналізму

Виникає логічне питання, чому всі вищезгадані пророцтва Ю. Габермаса щодо неминучого виходу людства на рівень безкризової позанаціональності виявились фікцією? Справа в тому, що базові методологічні засади самої ідеї винайдення традиції як ультраконсервативного розвороту у минуле, викладені вище, є нічим іншим як брутальною фальсифікацією історії, і з точки зору теорії всесвітньо-історичного процесу є цілковито безперспективними (втім, як і сама ідея можливості настання на планеті кантіанського «вічного миру»).

У дійсності стадіально-цивілізаційні механізми формування етнонаціоідентичності за доби «Весни народів» принципово відрізняються від практично всіх вищеописаних версій винайдення традиції, включаючи твердження Ю. Габермаса стосовно буцімто безпосередньої відповідальності націоналізму патріотичного взірця за всі соціальні деструкції XIX – початку XXI століття.

10 Re:vision. Munich Security Report 2023. URL: https://d3mbhodo1l6ikf.cloudfront.net/2023/Munich%20Security%20Report%202023/MunichSecurityReport2023_Re_vision.pdf

11 Шморгун О. Євроінтеграційні курси України: перспективи і застереження. Зовнішні справи, 2020. №4. С. 15-19.

Що ж до так званого концепту повернення до минулого та реанімації архаїки за доби у повному сенсі Нового європейського часу, то вона була пов'язана не зі спробами загальмувати людський прогрес, а, навпаки, намаганнями прискорити свого роду фазовий перехід до якісно нових форм соціального життя. Втім, на етапі зародження нової цивілізації у свідомості навіть найбільш, у повному сенсі, далекоглядних мислителів нової доби контури сподіваного майбутнього були ще занадто невиразними, вони скоріше постають не у формі чіткого плану, а майже недосяжного ідеалу, мрії.

Отже, на цьому ранньому історичному перехідному етапі, свого роду духовної революції, уявлення про засоби досягнення бажаного майбутнього ідеалу також ще далекі від системного розуміння. І саме внаслідок цієї невизначеності «сил і засобів» для докорінного переустрою суспільного ладу подібна духовно-світоглядна опозиція до історичних реалій, які вже практично повністю втратили свій історичний потенціал, спочатку виникає не як модель побудови майбутнього, а у вигляді повернення до ідеалізованого минулого. Під виглядом чергового культу і поклоніння стародавності відбувається стилізація під старовину, здійснюється своєрідна форма пропаганди якісно нових світоглядних ідеалів.

Але повторюю, в цьому випадку вже йдеться не про власне «Ренесанс», тобто дослівно «відродження» того, що вже було, попередніх усталених форм життя, а «зародження» якісно нових ідеалів і моральних імперативів. Зокрема, за доби Романтизму і становлення нових форм націотворення, таким ідеалізованим псевдоминулим стало Середньовіччя, що почало трактуватись як духовно-аскетична опозиція бездушності віку машин та пануванню грошей і наживи, принципово відмінна від власне буржуазного прагматизму та утилітаризму.

Отже, насправді феномен винайдені традиції та уявленої спільноти, створений патріотично налаштованими елітами, які формували у громадян самовіддану любов до Батьківщини, обумовлений зовсім не прагненням надати додаткові консолідуючі чинники для прискорення створення національних ринків і на їх основі правової демократичної держави, як вважала більшість дослідників «уявної спільноти», включаючи Ю. Габермаса. Подібна мотивація, на засадах індивідуалістичного людиноцентризму почала, причому знов-таки, під виглядом буцімто позірною повернення до минулого, формувалась значно раніше – за доби класичного європейського Ренесансу та Реформації (та Контрреформації); але цей класичний Ренесанс, на відміну від неоренесансу ХІХ ст., вбачав утопічний проект подолання «темного середньовіччя» у поверненні до гармонізованого «золотого віку» класичного періоду Античності¹².

Крім того, приблизно на початку ХІХ ст. разом з активізацією на території Європи, а потім і США, процесів національно-визвольної боротьби так званих бездержавних або, за К. Марксом, «неісторичних» народів, що врешті переросла у знамениту «Весну Народів», поняття «народ», що також трактувалось як «чернь», «нижчі верстви» почало набувати принципово нового смислу (що блискуче показано в книзі видатного французького історика Ж. Мішле, що так і називалась «Народ»). Отже, якщо раніше це визначення справді фактично було синонімом донаціональної домодерної

12 Шморгун О. Ціннісно-світоглядні виміри розвитку західної цивілізації за доби Нового часу. Сучасні європейські культурно історичні цінності в контексті викликів глобалізації. К.: Фенікс, 2014. С. 66–82.

спільноти – народності, то за часів формування націоїдентичності, заснованої не на індивідуальному інтересі, а на спільному ідеалі, «народ» вже починає трактуватись як найбільш креативне і самовіддане ядро політичної нації, а почуття патріотизму не має нічого спільного з повним міфологічним розчиненням у первісно родовій общині, перебування в якій повністю знеособлює людину. За такого підходу Батьківщина як уявлена спільнота виступає зовсім не у якості якогось анімістичного духу, а як емоційно забарвлений символ, художній образ, метафора, що не має до міфічної архаїки жодного стосунку, але дозволяє сформувати цілісне етико-естетичне світосприйняття «рідного краю», без якого людина не здатна до справжнього творчого натхнення.

Повторюю, в даному випадку йдеться зовсім про особливий міфологічний фетиш або тотем, пов'язаний з переживанням ідентичності членів нової спільноти, максимально наближеної до кровно споріднених зав'язків. У дійсності окремих членів нової спільноти, якого надихнула патріотична мотивація, переживав складне суперечливе почуття: будучи у якості одного з представників народу, «синів» своєї Вітчизни, він відчуває себе одночасно і захисником цього нового уявленого чи уявного міфологічного персонажу Матері-Батьківщини і її «дитиною», що перебуває під надійним і безпосереднім захистом своєї «неньки». Звідсіля своєрідне поєднання жіночого і чоловічого начал в мовах багатьох країн, зокрема у визначенні нового типу державності українською мовою. Адже поняття «батьківщина», похідне від терміну «батьки», з одного боку вказує на рідство по батьківській лінії, а з іншого, – є іменником жіночого роду (теж саме стосується похідного від слова «отець» визначення «Вітчизна»).

Між іншим, сам головний натхненник ідеї винайдені традиції Е. Гобсбаум у своїй фундаментальній праці «Нація і націоналізм після 1879 року», розглядаючи народ як певну органічну цілісність, що співіснує з політичною нацією, і слідом за Ж-Ж. Руссо, оцінюючи патріотизм як своєрідну «громадянську релігію», що має величезний потенціал трудової та бойової наснаги, вже максимально наближався до подібного розуміння.

Аналогічно феномен, який у ХХ ст. отримує назву «консервативної революції», також, здавалося б, пов'язаний з далекими від будь-якої модернізації смисловими сполученнями, як от «нове середньовіччя» або «феодалний соціалізм», насправді орієнтує саме на антибуржуазну, але не більшовицьку, революцію, що передбачає докорінне переосмислення функцій середньовічних інститутів у напрямку максимальної соціалізації національної держави.

Фактично це не що інше, як принципово нове трактування ролі цехових корпорацій, міських комун, релігійних братств і навіть природи феодалної рицарської аристократії, яка, в тому числі у Лесі Українки, набуває якісно нового смислового звучання, зокрема визначення національного лідера, що діє на засадах вже навіть не стародавньої рицарської, а лицарської честі в душі беззавітного служіння¹³.

Подібний корпоративно-солідаристський устрій Б. Гаврилишин у своїй відомій доповіді Римському клубу «Дороговкази в майбутнє» позначав як модель «інкорпорованої Японії», в якій на основі домінуючого патріотичного мотиву навіть приват-

13 Шморгун О. Постекономічні цінності в контексті пошуку креативно-мобілізаційних мотивацій суспільного розвитку часу. Сучасні європейські культурно історичні цінності в контексті викликів глобалізації. К.: Фенікс, 2014. С.82-104.

но-власницькі інтереси «служили національним цілям, заохочували до сучасної продуктивної промислової діяльності». Хоча подібний суспільний устрій, що вже не мав нічого спільного з феодальним суспільством, в різні часи і в різних регіонах також називали «новий курс», «дирижи́зм», «ордолібералі́зм», «австромарксизм», «конфуціанський капіталі́зм», «економічне диво» тощо. Всі вони пов'язані з визначними економічними антикризовими реформами різних країн у ХХ ст. І навпаки, якщо говорити про «головного винуватця» світових війн і нинішньої наростаючої небезпеки переростання локального воєнного конфлікту у глобальний, то війни насамперед були обумовлені трансформацією, за К. Марксом, «грошового фетишизму» часів занепаду класичного капіталізму: на початку ХХ століття цей, визначально прогресивний лад, спочатку переріс у глобальну систему «фінансового імперіалізму», а наприкінці – все більше усвідомлюється як особливий варіант тоталітаризму, який той же Дж. Сорос назвав «ринковим фундаменталізмом»¹⁴.

Світова загроза космополітичного глобалізму

Нерозуміння процесу формування принципово нового типу національної ідентичності патріотичного типу привело всіх прихильників ідеї винайдені традиції до принципових прорахунків і на рівні методології історії. Зокрема, це стосується оцінки неоренесансної традиції епохи соціального романтизму як примітивної архаїки та ототожнення народу з «народністю», тобто спільною етнічного типу, яка справді сформувалась за Середніх Віків і тому характеризується релігійно-консервативним типом ментальності. І тому дуже прикро, що сьогодні подібні погляди поділяються цілою низкою українських істориків і публіцистів, які оцінюють поняття «народ» як синонім здеградованого етносу, а міф у якості вищої форми патріотизму захисника Вітчизни, що також породжує у них абсолютно викривлені уявлення щодо ефективних механізмів забезпечення перемоги у нинішній війні проти путінської Росії, яка прагне разом із знищенням українського народу ліквідувати українську державність¹⁵.

Більше того, саме сповідування Ю. Габермасом «антипатріотично-космополітичного дискурсу» нещодавно привело його до відверто антиукраїнських виступів. Адже маститий німецький професор продовжує бути переконаним в тому, що нинішній Євросоюз вже сформований не на національних, а на постнаціональних цінностях, в принципі несумісних із «дикунськими» формами нерационального, надто емоційно забарвленого патріотичними переконаннями, а «толерантно-дискурсивна» миролюбність нинішніх європейців вже є незворотною.

Підкреслюючи, що на нинішньому Заході за час переходу від локальної нації до глобальної цивілізації сформувався вищий тип «постгероїчного менталітету», він фактично протиставляє його героїчному патріотизму українців, які вразили весь цивілізований світ своїм мужнім супротивом російським загарбникам: «Грубо кажучи, – пише апологет світового пацифізму та «конституційного патріотизму», – більш на-

14 Шморгун О. Перша світова війна: витоки і наслідки (всесвітньо-історичний контекст). Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал. № 2(8). 2019. С. 10–55.

15 Шморгун О. Україна як сенс буття-1. URL: <https://hvylyya.net/uk/analytics/280490-ukrajina-yak-sens-buttya>; Шморгун О. Україна як сенс буття-2. URL: <https://hvylyya.net/analytics/280677-ukrajina-yak-sens-buttya-2>

ціональний і постнаціональний менталітет населення формують підґрунтя для різного ставлення до війни в цілому. Ця відмінність стає очевидною, якщо порівняти героїчний опір та очевидну готовність до самопожертви українців з тим, що можна було б очікувати від західноєвропейського населення в аналогічній ситуації. До нашого захвату Україною домішується певний подив упевненості в перемозі солдатів і новобранців різного віку, які з похмурою рішучістю захищають свою Батьківщину від ворога, що значно переважає у військовому сенсі. Ми на Заході, навпаки, покладемося на професійні армії, яким ми платимо, щоб у разі потреби нам не довелося захищати себе зі зброєю в руках, а бути захищеними професійними солдатами»¹⁶.

І саме на підставі буцімто зміни власної національної ідентичності на загальноєвропейську, а також з врахуванням постійного ядерного шантажу з боку російських посадовців, Ю. Габермас пропонує піти на мирні перемовини з Путіним, навіть ціною можливої поразки з боку жертви агресії.

Показово, що подібні пишномовні теоретичні розмисли цілком корелюються з багатьма аспектами прагматичної, щоб не сказати цинічної, сучасної західної практики у відношенні до України. Чи не на підставі в тому числі почуття власної вищості (переваги) серед західних еліт все сильніше лунають голоси про те, що українці своїм безглуздим прагненням до звільнення всіх окупованих територій надто затягують у часі свій супротив агресору, не добиваючись того перелому у війні, на який розраховували їх «спонсори». Бо, мовляв, занурені у свої нагальні справи «праці і відпочинку» пересічні мешканці Європи і США вже стомились від супротиву українського народу у війні, яку веде, викоханий саме західним пацифізмом і (нерідко заснований на потужній корупційній складовій) путінський режим на знищення України.

Ось чому дуже насторожує надзвичайна поширеність відповідних уявлень в європейському науковому середовищі. Класичний приклад: у своїй книзі «Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації» Д. Шнапер саме в гірших габермасівських традиціях зазначає, що патріотичне сприйняття себе громадянином-солдатом є шкідливим з точки зору все того ж компромісного дискурсу: «патріотизм, як рушійна сила для мобілізації, не дозволяє закінчити війну достроково, піти на компроміс з ворогом»¹⁷.

Гранична хибність цього посилу є особливо очевидною у поточний історичний момент, коли будь-якій неупередженій людині зрозуміло: ніякого компромісу з нашим підступним та безжальним ворогом бути не може в принципі, а будь-яка спроба перемир'я буде лише грати на користь агресора, даючи йому змогу накопичити сили для нової спроби геноциду українського народу.

Більше того, я абсолютно переконаний, що той самий войовничий патріотизм, який викликає у Ю. Габермаса вкрай дратівливу реакцію, уже невдовзі ще й як знадобиться громадянам самого західного світу для того, щоб боронити власний державний суверенітет і національну цілість від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку новітніх дикунських орд. А від того чи вдасться зберегти і посилити націопатріотичну ідентичність на європейському континенті залежить не тільки доля України, а й всього цивілізованого світу.

16 Габермас Ю. Війна та обурення. URL: <https://blog.sashko.me/p/vijna-ta-oburennya/>

17 Шнапер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації. Харків: Фоліо, 2007. С. 114.